

OLOSZ Katalin

Kanyaró Ferenc balladagyűjtései. Látlet az erdélyi népballada századfordulói állapotáról

Amikor Kanyaró Ferenc, a kolozsvári unitárius főgimnázium magyartanára 1892-ben népköltészeti gyűjtőmunkára buzdította tanítványait, nem számított bőséges aratásra. Mint maga vallja egy hevenyészett feljegyzésében, „Krizsa János tarlójáról” szedegették az elmaradt/elhullatott kalászsokat – azokat a népballadákat, melyeket a közösségi emlékezet még őrzött a 19. század utolsó évtizedében.

Az eredmények azonban minden várakozást felülmúltak: a kolozsvári unitárius kollégiumban kibontakozó folklórgyűjtő mozgalom olyan sikeres volt, hogy a gyűjtést irányító Kanyaró Ferenc négy év múlva terjedelmes népballada-gyűjteményt készíthetett elő kiadásra. A 275 epikus éneket tartalmazó *Székely népballadák és románcok* kéziratát 1896 májusában postázta a Kisfaludy Társaságnak, azzal a gondolattal, hogy maga és tanítványai ezzel a kötettel tisztelegnének a honfoglalás ezredéves évfordulóján. A Kisfaludy Társaság azonban évekig halogatta a balladagyűjtemény kiadását, majd végképp megfeledkezett róla. A kéziratot azonban Kanyaró többszöri kérése ellenére sem juttatta vissza jogos tulajdonosához, sok hányódás után Sebestyén Gyula hagyatékával a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába került (Kanyaró [1896]).

A számára örökre elveszett gyűjteményt Kanyaró megpróbálta helyreállítani, illetve új gyűjtésekkel kiegészíteni: 1906-os kényszerű nyugdíjazásáig tovább folytatta a gyűjtőmunkát, újabb kötet összeállítására azonban már nem vállalkozott, noha tekintélyes mennyiségű balladaanyagot gyűjtött össze újólá is. Csupán szemelvények közlésére szorítkozott, de arra is élete utolsó éveiben, s csaknem kizárólag a második gyűjtés anyagából válogatott balladákat az *Erdélyi Múzeum* (Kanyaró 1906a, 1909) és az *Ethnographia* számára (Kanyaró 1906b). Az utókor a közelmúltig ezek alapján tartotta/tartja számon. Úgy tűnik, Kanyaró haláláig reménykedett, hogy a Kisfaludy Társaság végül megjelenteti balladagyűjteményét – s e reménység foglyaként nem foglalkoztatta a kiadás gondolata, majd betegsége és 1910-ben bekövetkezett korai halála megpecsételte a gyűjtemény sorsát: a kolozsvári unitárius diákok másfél évtizedre terjedő gyűjtőmunkájának eredményei kéziratban, szétszórtan lappanganak mind a mai napig két ország három közgyűjteményében: a budapesti Etnológiai Archívumban, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában és a Kanyaró-hagyatékot őrző Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári

Gyűjtőlevéltárában. Feltárásuk/feldolgozásuk és az összesítő kiadvány előkészítése most van folyamatban.

A kolozsvári unitárius diákok közös gyűjteménye pusztán mennyiségi szempontból is rendkívüli teljesítménynek számít. Korábban senkinek sem sikerült százakra menő népballadát összegyűjteni, s utánuk is mintegy háromnegyed századnak kellett eltelnie, míg hasonló vagy nagyobb terjedelmű balladagyűjteménnyel jelentkezhettek Kallós Zoltán, illetve Albert Ernő (Kallós–Szabó T. 1970, illetve Albert–Faragó 1973). Kanyaró Ferenc abban is úttörő volt, hogy a magyar folklorisztikában elsőként állított össze olyan népköltési gyűjteményt, mely kizárólag csak balladákat/epikus énekeket tartalmazott.

A mennyiségi szempontokon túl a Kanyaró-féle gyűjteménynek különös jelentőséget ad, hogy a kolozsvári diákok gyűjtőmozgalma olyan időszakban bontakozott ki, melynek balladaismeretéről jóformán semmit sem tud a magyar folklorisztika.

A székely népballadagyűjtés korai történetében két nagy korszakot különböztethetünk meg: a 19. század csak szövegfolklorra figyelő, irodalomesztétikai szempontokat érvényesítő korszakát, és a 20. század elején meginduló, dallamgyűjtéssel kiegészülő feltáró munka időszakát. Mindkét periódus kezdetét kiváló gyűjtők/kutatók neve fémjelzi.

A 19. század hatvanas éveiben Kriza János *Vadrózsáinak* megjelenésével került a népballada az érdeklődés homlokterébe, s a század hetedik-nyolcadik évtizede a népballada iránti fokozott érdeklődés jegyében telt el: tulajdonképpen a magyar népballada felfedezésének és megismerésének kora ez, melyben a verses népi epika iránti, már-már rajongásba átsapó érdeklődést nem pusztán a *Vadrózsák* sikere váltotta ki és tartotta izgalmasban. Legalább annyira fontos szerepe volt az úgynevezett Vadrózsapörnek, az általa szított indulatoknak és bizonyítási vágnak, hogy adatokkal – minél több balladával – tudják kétségbevonhatatlanul igazolni: a magyar szájhagyományozó költészetnek elidegeníthetetlen sajátjai a népballadák. Egyéni érdeklődők és gyűjtőhálózatok munkatársai – Kriza János gyűjtői köre, Szabó Sámuel marosvásárhelyi diákgyűjtői – kötelezték el magukat e cél érdekében, addig nem sejtett gazdagságát tárva fel az epikus folklórhagyományoknak. Ennek a lelkes, közös munkának az összesített eredményeit tárta nyilvánosság elé a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 1872-ben megjelent első és az 1882-ben közreadott harmadik kötetének gazdag balladafejezete (MNGy I. 1872, MNGy III. 1882). Az utóbbi, amellyel, hogy kötetbe gyűjtötte Kriza János balladahagyatékát, egyúttal az újabb folklórgyűjtő nemzedék két tagjának, Benedek Eleknek és Sebesi Jónak is bemutatkozó fórumul szolgált. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötete után a székely népballada iránti érdeklődés lekerült napirendről, a 19. század utolsó két évtizedéből egyetlen kiadványt sem tudunk idézni e tárgykörben, s a lapokban is teljesen véletlenszerűen akadhatunk székely balladapublikációra.

20. század elején újabb gyűjtőnemzedék lépett porondra jelentősen megváltozott folklórszemlélettel és gyűjtői magatartással. Bartók Béla, Kodály Zoltán, Vikár Béla, Seprődi János a balladát már nem „népkölteménynek” tekinti, mint a korábbi gyűjtők többsége, az új nemzedék felismeri dallam és szöveg elválaszthatatlan egybetartozását, s ennek megfelelően tudományos igénnyel rögzíti és tanulmányozza a folklóralkotásokat. A

népzei kutatások megindulásával párhuzamosan változik a folklórkutatók szövegkezelési gyakorlata is. Az irodalomesztétikai szempontok érvényesítésének helyébe – melyeknek árnyékában bocsánatos bűnnek számított a szövegek kiigazítása –, a szövegHITELESSÉG követelménye lépett, mely elvetette a gyűjtők-közlők bármiféle beavatkozási kísérletét a népköltészeti alkotások szövegébe.

Amint a fentiekből kitűnik, a székely népballada gyűjtésének két korszaka között eltelt negyedszázadnyi idő balladatudásáról a magyar folklorisztikának semmiféle ismerete nem volt. Ezt a hiátust szüntette meg a kolozsvári diákok gyűjtőmozgalma, melynek során Kanyaró Ferenc annak próbált utána járni, hogy miként alakult a székely közösségek balladaismerete a *Vadrózsák* megjelenése óta. A mozgalomban részt vállaló diákok – Kriza János gyűjtőinek „fiai” – miközben „Kriza János tarlójáról” szedegették össze a visszamaradt „kalászokat”, akarva-akaratlanul azt is feltérképezték, hogy milyen változásokon ment át negyven-ötven év alatt a szájhagyományozó balladaköltészet Erdélyben, s kiváltképpen a Székelyföldön.

A Kanyaró-féle gyűjtemény azonban nem pusztán a székely ballada századvége/századfordulóra bekövetkezett változásainak lenyomata. Egyúttal annak is hű tükre, hogy Kanyaró Ferenc folklórszemlélete, gyűjtési módszere, értékrendje a 19. századi elvárásokhoz képest jelentős mértékben átalakult, s ezáltal a modern folklorisztika egyik úttörő előfutárát tisztelhetjük személyében. Ennek megfelelően a továbbiakban nemcsak a népballada életében bekövetkezett változásokat vesszük számba, de azokat az újító törekvéseket is, melyek Kanyaró Ferenc tevékenységét jellemzik.

Említenünk kell, mindenek előtt, Kanyaró balladaszemléletének újszerűségét. A 19. század gyűjtői népballadának szinte kizárólag csak a régi réteg darabjait tekintették. Ezzel szemben Kanyaró – a mai nézetet megelőlegezve – a ballada és románc fogalmi körét jelentősen kibővítette: gyűjteményébe felvette a népi epikus énekek addig figyelemre sem méltatott darabjainak sokaságát: a történeti és sirató énekeket, az új stílusú baleset- és bűntényballadákat, a helyi balladaszerű énekeket, a ponyván terjesztett „históriák”-at, népi poéták helyi eseményeket megörökítő versezeteit, mindazokat a verses epikai alkotásokat, melyek előzményei lehettek egy-egy helyi vagy új stílusú balladának. Ezzel párhuzamosan gyűjtőmunkájában hangsúlyosan érvényesített addig mellőzött folklorisztikai szempontokat: felismerte a változatok fontosságát, a szájhagyományozó költészet tér- és időbeli elterjedtségének jelentőségét, valamint a töredékekben rejlő információs lehetőségét. Mindezek következtében gyűjteménye impozáns méreteket öltött, a 19. századi irodalomesztétikai elvárásoknak azonban korántsem felelt meg. Kanyaró abban a boldog tudatban küldte el gyűjteményét a Kisfaludy Társaságnak, hogy az „fényesen tanúsítja: [...] népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új ezer évbe. Nincs lankadás, nagy visszaesés e téren sem”.¹ – Meglepő kijelentés, hiszen a 19. század gyűjtőinek állandó és visszatérő gondja/gondolata volt, hogy – Kriza János kifejezésével élve – a népballadák

¹ *Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez.* [Beöthy Zsolthoz] MTA Könyvtára, Kézirattár, Budapest. Jelzete: MS 5088/6.

„rejtőzködő, ritka madarak”, törekeny „kápolnavirágok”, melyeknek felfedezésére, begyűjtésére a huszonegyedik órában került sor. Magyarán szólva: folyamatosan a népbalлада sorvadását, pusztulását, eltűnését vizionálták. – Ezzel szemben Kanyaró Ferenc azt a következtetést vonta le gyűjteménye tanulságául, hogy „népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új” évezredbe. És igaza volt, lévén, hogy nem csupán a népbalлада régi rétegére, az ó-székely balladákra figyelt, hanem a teljes epikai költészetre, azokra az új képződményekre, kezdeményekre is, melyeknek tanúsága szerint a századforduló éveiben az erdélyi közösségek még igényelték és életben tartották az epikai költészetet, a rendkívüli események „költői” megörökítését, verses-nótás megfogalmazását.

Ha viszont 19. századi fogalmak szerint értékeliük Kanyaró gyűjteményét, óhatatlanul arra a következtetésre jutunk, hogy a diákgyűjtők által összehordott balladaanyag – nagy mennyisége ellenére is – a székely népbalлада régi rétegének visszaszorulásáról, hanyatlásáról árulkodik: a darabszámra százakra menő gyűjteménynek viszonylag kis hányada a klasszikus, régi stílusú ballada; ezek száma – típusok tekintetében – mindössze tizenöt, a tizenöt típus változatainak száma viszont meghaladja az ötvenet.²

A változatok nagy száma bizonyíthatóan közrejátszott abban, hogy a Kisfaludy Társaság egyre halogatta, majd végérvényesen elállt a kötet megjelentetésétől. Az Etnológiai Archívumban található Kanyaró-kézirat őrzi egy idegen kéz bejegyzéseit, melyek egyértelműen arra utalnak, hogy a kötet lektora nem tartotta érdemesnek közölni az olyan balladákat, melyeknek közeli változatát vagy egyező szövegét már publikálták korábban. Molnár Anna balladájának egyetlen szövegéhez, például, így került az előzéklapra a kategórikus elutasítás: „Fölösleges közölni; nincs benne semmi, ami az eddigi változatokban meg nem volna”. A *Sárighasú kigyót* „szintén ismeretes” megjegyzéssel intézi el. A feltehetően kizárólag irodalomesztétikai szempontokat érvényesítő lektor – bejegyzései tanúsítják –, hasonlóképpen nem nézte jó szemmel a töredékes vagy annak vélt balladaszövegeket sem.

A klasszikus balladák esetében a kötet véleményezőjének volt mihez hasonlítania a Kanyaró-féle szövegeket. Az új stílusú balladák, s különösen a helyi baleset- és büntényballadák esetében azonban nem voltak ilyen fogódzói. Valószínű, tanácstalanul állt ezekkel szemben, meg is rémülhetett a – sokszor csekély eltérést mutató – változatok sokaságától, mely a Kanyaró-gyűjteményből eléje tárult. Elképzelhető, hogy a klasszikus balladák viszonylag szűk köre, az új stílusú és helyi balladák nagy száma, kevésbé csiszolt formája, a ballada fogalmának igen laza és tág értelmezése folytán szinte parttalanná duzzadt gyűjtemény láttán a lektor nem javasolta kiadásra Kanyaró gyűjteményét, s ennek következtében a Kisfaludy Társaság elállt eredeti szándékától. Nem tudhatjuk, hogy ezek voltak-e a kiadás elnapolásának igazi okai, de a klasszikus balladákhoz fűzött szigorú észrevételek láttán önkéntelenül is erre kell gondolnunk.

Mai szemmel nézve, s főképpen folklorisztikai szempontok elsődleges érvényesítése mellett nyilván másként ítéljük meg Kanyaró Ferencnek és diákjainak száz esztendővel

² Figyelemre méltó a változatok típusonkénti megoszlása is: tizenegy típus egy, illetve két változatban került feljegyzésre (18 szöveg), a fennmaradó további négy típus viszont 38 változatban szerepel a gyűjteményben.

ezelőtti teljesítményét. Azt méltányoljuk, hogy addig ismeretlen s azóta is invariáns klaszszikus népballadát mentettek meg a feledéstől (Kálnoki Zsófiika szabédi balladája), hogy tágitották a klasszikus balladák földrajzi elterjedtségének köréről való addigi ismereteket, hiszen, például, felfedezték a balladaismerő Alsórákost, Szabédot, Etédet, nyomára buk-kantak Kádár Kata balladájának nemcsak az udvarhelyszéki Etéden, de az aranyosszéki Kercesden is; *A megeseett leány* balladatípusnak tizennegy, *A megszólaló halott* balladá-jának pedig tizenhat változatával rukkolt ki Kanyaró Ferenc és csapata, beszédesen bizonyítva, hogy a ballada élő műfaj volt még akkor, és hogy minden egyes balladaváltozat, még ha némelyik töredékes is, még ha csekély eltérést mutat is más vidékek vagy éppen a szomszédos régió változataihoz viszonyítva – érték, amit nem szabad veszendőbe hagyni. A Kanyaró-féle gyűjtemény egyik erősségét éppen a szövegváltozatok sokaságában látom, abban a törekvésében a diákgyűjtőket irányító tanárnak, hogy minél több gyűjtőpontról tudja felmutatni ne csak a klasszikus balladákat, hanem az új stílusú baleset- és büntényballadákat is. Hallatlanul izgalmas dolgok derülhetnek ki ily módon a népballada életéről, alakulásáról, terjedéséről, hiszen ritkán adatik meg a folkloristának, hogy ugyanannak a balladának öt-tíz különböző faluból, nagyjában azonos időben gyűjtött változatát vehesse össze. Az sem mindennapi lehetősége a balladavizsgálatnak, hogy egy pár évvel korábbi büntényről született népköltői vers terjedését, balladává formálódását in vivo nyomon követhesse (Bajka Sándor, Butyka Imre balladája. Az utóbbiról lásd Olosz 2010). Kanyaró Ferenc körültekintő gyűjtőmódszerét dicséri az a tény is, hogy nem ebrudalja ki kollekc-iójából a betyárballadákat, melyekre – a jelek arra mutatnak – a korábbi székelyföldi gyűjtők nem figyeltek – talán olyan meggondolásból, hogy azok tipikusan az Alföld szülőttei, a Székelyföldön jövevények. Egyébként is jellemző Kanyaró gyűjtői magatartására, hogy nagyon tágan értelmezi a ballada, pontosabban a népi epikus ének fogalmát, aminek aztán az lett az eredménye, hogy epikus elemeket tartalmazó katonadalok egy részét is besorolta gyűjteményébe, vagy a forradalom és szabadságharc költészetének epiko-lírai darabjait, illetve a halotti búcsúztatók némelyikét. S ha már itt tartunk, meg kell említenem azt is, hogy „Kétes népballadák” és „Kezdetleges néprománcok és balladák” fejezetcím alatt felvett gyűjteményébe olyan epikus szövegeket is, melyek nyilvánvalóan nem népi eredetűek, szemléletük idegen a paraszti világtól. Jelenlétük – úgy gondolom – mégsem fölösleges a hatalmas gyűjteményben, hiszen ezek a szövegek a paraszti polgárosodásnak, az ízlésváltás nem mindig sikeres folyamatának dokumentumai.

Érdemes pillanatra megállnunk a Kanyaró-gyűjtemény balladaföldrajzi vonatkozása-inál is. Tekintettel arra, hogy a kolozsvári unitárius kollégium tanára és diákjai gyűjtöt-ték össze a háromszázat jóval meghaladó ballada- és epikus énekgyűjteményt, természet-szerűen eltolódnak az arányok az unitárius hitfelekezet szálláshelyei felé, s azon belül is a Kolozsvárhoz legközelebb eső aranyosszéki és marosszéki falvak irányába. Gyéreb-bek a gyűjtőpontok Székelykeresztúr környékén – hiszen ennek a városnak is volt unitá-rius kollégiuma, vidékének ifjúsága nyilvánvalóan nem Kolozsvárra ment iskolába, ha-nem a közeli városba. Ennek következtében aztán Udvarhelyszéknek a Keresztúrtól távo-labb eső peremterületei (Etéd, Korond, Homoród menti falvak) szerepelnek első sorban

a gyűjtőpontok között. Háromszékről többnyire ugyancsak az unitárius települések képviseltetik magukat, s egyáltalán nem meglepő, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászonszék vagy a katolikus Felső-Háromszék teljesen esetlegesen, véletlenszerűen bukkan fel egy-egy töredékes szöveggel a Kanyaró-gyűjteményben. A gyűjtőpontok gyakoriságát messzemenően meghatározta az is, hogy honnan jöttek azok a diákok, akik bekapcsolódtak tanáruk gyűjtőmunkájába, illetve hogy ezeknek a diákoknak a falujában volt-e nagy tudású, jó énekes adatközlő. Mert például a marosszéki Szabéd azzal válhatott a gyűjtemény egyik legnevezetesebb balladaföldrajzi pontjává, hogy az ottani unitárius lelkész fia, a VII. gimnazista Rédiger Ödön felfedezte szülőfaluja jeles balladaénekes asszonyát, a 69 éves özvegy Dimény Mózesné Szabó Annát, akinek balladatudását – tanárának útmutatását követve – igyekezett minél teljesebben feltárni. Tanár és tanítványa, kik egyesült erővel törekedtek a szabédi napszámosasszony tudásának megismerésére, tulajdonképpen egy 20. századi kutatói irányzatnak, az egyéniségvizsgálatnak voltak előfutárai (lásd erről bővebben Kanyaró–Rédiger–Olosz 2009).

Kanyaró Ferenc tevékenységének pozitív, előremutató vonásai mellett nem hallgathatjuk el 19. századi kötődéseit sem. Dallamok nélkül gyűjtött ő is – jóllehet felismerte szöveg és dallam szoros egybetartozását, s néhány bátortalan lépést tett is a klasszikus balladák dallamának feljegyzéséért. Szövegkezelés tekintetében Kanyaró Ferenc sem tudta elkerülni folklórgyűjtő elődeinek esztétikai szempontokat érvényesítő gyakorlatát: kiigazította a ritmus- és rímhibákat, a tagolatlan szövegeket strófákra osztotta, jóllehet nem ismerte a balladák dallamát, s néhol a szövegromlás kiküszöbölése érdekében módosított a szövegeken. Ilyen irányú ténykedését, ha nem is valamennyi ballada esetében, de a szövegek jelentős hányadában pontosan nyomon lehet követni, hiszen hagyatékában fennmaradt az eredeti diáklejegyzések egy része és Kanyaró Ferenc ezekről készített másolata. Mi több: arra is rálátásunk nyílik, hogy miként oldotta meg ugyanannak a szövegromlásnak a kiigazítását két különböző időpontban.

Mindezek azonban nem homályosítják el Kanyaró Ferenc páratlanul gazdag és sokrétű gyűjteményének értékét, hézagpótló jelentőségét, annak a gyűjteménynek, mely egyedülálló dokumentuma a székely közösségek századvégi/századfordulói balladaismeretének, a népballada akkori létállapotának.

Irodalom

ALBERT Ernő – FARAGÓ József

1973 *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye. Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KALLÓS Zoltán – SZABÓ T. Attila

1970 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. Kallós Zoltán gyűjtése. Szabó T. Attila gondozásában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KANYARÓ Ferenc

[1896] *Székely népballadák és románcok*. Kézirat, különböző kézírások. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, Budapest. Jelzete: EA 2276.

1906a Régi székely balladák. *Erdélyi Múzeum* XXIII. (1) 49–52.

1906b Székely balladák. *Ethnographia* XVII. (4) 232–242.

1909 Régibb székely népballadák változatai. *Erdélyi Múzeum* XXVI. (4) 335–342.

KANYARÓ Ferenc – RÉDIGER Ödön – OLOSZ Katalin

2009 *Ne mondd, anyám, főd átkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd, 1895–1896*. Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

MNGY = *Magyar Népköltési Gyűjtemény*

1872–1924

I. *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. Szerkesztette Arany László – Gyulai Pál. Pest, 1872

III. *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Budapest, 1982

OLOSZ Katalin

2010 Újabb adatok a meggyilkolt csendőr (Butyka Imre) balladájához. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–649.